

A SZENTÍRÁS APOLÓGIÁJA A SZOMBATOSOK RÉGI KÖNYVÉBEN

Az *Szent Iras panazolkodasa* című vallásos vitairat az Árkosi János kódexeként számon tartott, vagy Székely Sándor szavával *Szombatosok régi könyveként* emlegetett, 1617-ben összeállított gyűjteményben, a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvei között maradt fenn. Magyarországon az Akadémiai Könyvtárban hozzáférhető a mikrofilm-másolat, melyet Pirnát Antal megrendelésére küldött el a Román Akadémia az 50-es évek derekán.¹ A XVII. századi RMKT szombatos (ötödik) kötetéből, melynek függelékében három prózai szombatos irat található, technikai okok miatt kimaradt a tárgyalandó traktátus. Keserű Bálint tartotta érdekesnek és érdemesnek ezen vitairat közzétételét, mely a 16. század végi erdélyi legradikálisabb szellemi irányzatot támadja. Így Pirnát Antal és Keserű Bálint indíttatására, közreműködésével és az ő, valamint Dán Róbert segítő tanácsai révén olvasható e kötetben az apológia.

Az Árkosi-kódex majd egynegyedét kitevő *Az Szent Iras panazolkodasat* (a továbbiakban: *SzIP*) ismeretlen diák szép másoló-írással, következetes betűformákkal és helyesírással hagyta az utókorra. A kódex jó egyharmadát (mintegy 35 oldalt), közte a *SzIP*et egy kéz írta le, ezt a kézírást nem azonosíthatjuk Tolnai Istvánéval, aki Varjas Béla megállapítása szerint a Péchi Simon-énekeskönyv, a Jancsó-kódex és az Árkosi-gyűjtemény tekintélyes hányadát is másolta. Bár eléggé hasonló másolói kalligráfiáról van szó, számottevő különbségeket is találunk, pl. a *t*, *h*, *s* betűk alakja, az *sz* hang lejegyzése stb. tekintetében. Az Árkosi-kódexben mindkét kézírás előfordul egymás mellett: Tolnai István egy négy és fél oldalas teológiai értekezést írt le. Így a másoló személye, mint támpont az irat keletkezéstörténetéhez – nem ismeretes.

A *SzIP* néhány elejtett megjegyzése arra utal, hogy – bár 1617-es lejegyzését ismerjük – jóval korábban keletkezett. A 17. század első évtizedeiben a Krisztus halála óta eltelt idő megjelölésére már jogos lett volna a *közel ezerhatszáz éve* fordulat, vagy ennek megfelelője, a *SzIP* viszont így említi: *a zsidók ez mostani számkivetésének is több vagyon immár másfél ezer esztendejénél*. Igaz ugyan,

¹Itt jegyezzük meg, hogy a kódexben négy féle számozás található. Ebből kettő fólió, kettő pedig pagina-számozás. A teljes kódexen keresztül azonban csak az egyik számozás megy végig. Feltehetőleg ez a legkésőbbi. Ebből a lapszámból megállapítható, hogy a kódex vagy a róla készült egyetlen mikrofilm hiányos: a 63. lap után a 100. következik. Ennek ellenére átfrásunknál mi is ezt a folyamatos számozást adjuk.

hogy egy helyen unitárius felekezetről is szól, amely elnevezés csak az 1600-as lécfalvi országgyűlés után vált hivatalossá – ám Zoványi Jenő megállapítása szerint *sejthetően a már széles körökre kiterjedő szóhasználatához alkalmazkodva*. E tágabb intervallumot adó szövegbeli bizonyítékokon kívül egyéb okokból is az 1590-es évek elejére-közepére datálható az irat.

A megszemélyesített Szentírás nem nagy általánosságban, nem Magyarország romlására, nem más bevett reliigiók káros befolyására panaszskodik, hanem egy ateista átkos tanaira, akinek követőit magyar nyelven próbálja visszatéríteni a helyes útra. Az egyetlen szóba jöhető személyiség, aki ellen felmerülhetett az ateizmus vádja, Christian Francken.

Francken 1585-ös kolozsvári filozófiai-lektorsága idején a rekatolizált Simoni orvos szerint a filozófia szemetével táplálta tanítványait. Második kolozsvári tanárkodása idején sem lehetett kevésbé radikális, mint a halál utáni létet megkérdőjelező levele, a vallást mint istenfélelmet – pontosabban, mint félelemből származó vizsgálódási tárgyat – elemző vitairata bizonyítja. A *SzIP* ateista ellenfelét *Mesternek* titulálja, tehát neves tudósnek vagy pedagógusnak kellett lennie.

Az ateista-követők előtt az irat azzal akarja befeketíteni a Mestert, hogy állhatatlanságán, ingatagságán gúnyolódik. Francken élete folyamán hét ízben változtatott felekezetet. Az apológia szemére veti a kételkedőknek, hogy felismerhették volna, hogy az ördög lelke nagyon abban, aki gyermekségétől fogva tökéletlen volt. Elképzelhető, hogy ez a vád Franckennek a szokásosnál hosszabb iskolaéveit hánytorgatja fel, lehet, hogy valamely meg nem nevezett, protestáns vádaskodásokban előforduló gyermekkori bűnről van szó, valószínűbb, hogy életmódjára, emberi magatartására utal. Erről ifjúkori adatunk is akad: jezsuita előjárója úgy jellemzi, hogy Franckent *fatális szokásai és arcátlansága miatt ki nem állhatták*. A *SzIP* szerzője esetleg személyes ismeretség alapján is gúnyolódhatott. *Ismernek miniaian az en követőim bennetek, Mesterteketis intus et in cute* – mondja, majd a sommás elutasítás után jelen időben szidalmazza az ateista kört.

Az apológia többször említi a hitehagyottak lelkifurdalásának drámai következményét: az öngyilkosságot. Károlyi Péter révén közismertté válhatott Tót Miklós békési antitrinitárius lelkész bűnhődése, Tőke Ferenc révén Spira Ferenc olasz jogtudós históriája, egy azonos nevű besztercebányai prédikátor nyakametszéséről Bornemisza Péter ad hírt. Valószínű azonban, hogy nem maradt titokban az erdélyi körökben Francken többszöri öngyilkossággal való fenyegetőzése sem.

Az ellenfél személyére vonatkozó indokok mellett a *SzIP*ből visszakövetkeztethető ateista érvek is arra utalnak, hogy a magyar nyelvű traktátus Francken elvei ellen hadakozik.

A XVII. századi RMKT szombatos kötetében megtalálható *Moses prophætanak ... bölcsesegereol* szölv értekezésben és a *SzIP*ben nagyszámú tartalmi párhuzamot találunk. A két szombatos irat ugyanazokat a Mózes igaz prófétaága elleni ateista érveket cáfolja; a *SzIP* oldalakon keresztül, racionális és emocionális, történelmi és pszichológiai érvekkel, a *Moses* pedig röviden: *Ha Moses prophætanak irasa kötes volt volna (azaz szerződés Istennel), kj taual legien, tanobizonsagais kötes volna*. Megjegyzendő, hogy a két vitairat ugyanazokkal az érvekkel válaszol az ellenfélnek, ám ezeket másképp alkalmazzák. A *SzIP* a csodatételek tanubizonyosságáról épp csak

szót ejt, kifejti viszont a beteljesedés, a históriává válás momentumát. A Mózes bölcsességéről értekező irat Pirnát Antal véleménye szerint Francken *Argumenta XXII in sacram Mosis historiam ...* c. lappangó, Franciscus Junius közvetítésével ismeretes munkájára válaszol.² A párhuzamok alapján fel kell tételeznünk, hogy a *SzIP* szerzője is ismerte e Francken-műnek legalább a tartalmát. Ismerhette Francken *Disputatio ... de incertitudine religionis christianae* c. művét, magyar összefoglalását vagy nyomtatott változatát.

Az előszavak egymásnak felelnek: Francken kihívására (nincs igazolható vallás) az apológia válasza: rossz értelmezésekből helytelen vallások is származnak, Isten szavának lényegén azonban ez nem változtat. Ezután a *SzIP*nek majd fele a *Disputatio* 1. pontjában kifejtettekre válaszol.

Francken hiedelemnek minősíti, hogy a Szentírás Isten ígéje lenne. A *SzIP* tovább fejtve az érvet az ateizmus álláspontjával azonosítja. Francken szerint a Szentírás már csak azért is szükségtelen, mert Istennek a természetből is megismerhetőnek kellene lennie. Az apológia szerint hiába nézné az ember az eget, *sem a természet, sem az Ratio, elme itélet soha ... fel nem érne* az önkinyilatkoztatás lényeghűségét. Francken filozófusa szemére veti a teológusoknak, hogy nem az ismertebből vezetik le a kevésbé ismertet, hanem a korábbi hiedelemből a későbbit. A *SzIP* visszautasítva a hiedelem-bélyeget (*Az igaz hűt csak az, mely az lehetetlenséget nem admittallia*) hosszú történeti-elméleti fejtegetéssel válaszol. Elkülöníti az előszó, írásos dokumentumok és összefoglaló históriák forráskategóriáját; hangsúlyozza e források folyamatosságát: nem csupán a szakrális, hanem a „laikus” történetírás folytonosságát is a Szentírás vonatkozásában.

Francken elítéli az Isten-kapcsolattal dicsekvő csaló prófétákat és hazug törvényhozókat (pl. Lycurgust). A *SzIP* Mózes igaz prófétaságát azzal bizonyítja, hogy már rég létező szövetséget újtott föl és értelmezett; az ő törvényeinek Istentől valóságát azóta is változatlan mivoltuk igazolja más, laikus törvényekkel (pl. Lycurguséival) szemben.

Összefoglalva: a *SzIP* azzal cáfolja Francken tételét a vallás bizonyíthatatlanságáról, hogy egy népnél, a zsidóknál hitelesen megmaradt Isten szava, a Szentírás – azt kell követni.

Valószínű, hogy Francken *Disputatio*jának tárgya valóságos személyek között tényleg lezajlott hitvita, melyet az irat felfedezője, Keserű Bálint szerint 1589-ben, vagy akár előbb, frissiben jegyzett le Francken. A franciskánus Moro Saracenus, a *Disputatio* Teológusa éppúgy valós személy lehetett, mint Goslitzki kamieneci püspök, akinek biztatására (Francken szerint kényszerítésére) valamikor 1588 és 1589. április 28-a között belement a vitába. Nyilvánvalóan a *Disputatio* e variációja is azon művek közé tartozott, melyeket 91-es abjurációja alkalmával Báthory Zsigmond és egész udvara jelenlétében darabokra szaggatott és megtagadott a szerzője.

Francken 1591 utáni működéséről kevés adatunk van ugyan, de bizonyára lenne, ha – ellenfelei megbotránkozására – újabb eretnekségbe esett volna. A Keserű Bálint által megtalált kéziratban mégis az 1593-as évszám áll. Lech Szczuki sze-

²Ld. *KK* 1983. 107–120.

rint a ma számunkra ismerős kézirat később végrehajtott helyreállítására a szöveg első redakciójának. Ha számításba vesszük a *Disputatio* ismert formájának szerzetlenségét, retorizálatlanságát, felmerülhet bennünk, hogy ez a – Szcucki rendkívül találó szavával – süketnémák dialógusa egy előadásjegyzet, amelyet a Mester buzgó követői, például kolozsvári tanítványai – már abjurációja után – kiadtak, ezáltal újabb vitát, a *SzIP* írójának gúnyos cáfolatát idézve fel. Ha a feltevés helytálló, kézenfekvő magyarázatot adna arra a kérdésre is, hogy a *SzIP* miért a Mester követőinek címezve cáfolja Francken ateista érveit, s nem egyenest Franckennek (aki a *SzIP* megírásának idején esetleg már Prágában lehetett, ahova 1593 őszén utazott).

Még egy apró utalás segítheti elő a *SzIP* évszámhoz kötését, megerősítve egyúttal a Francken alakjához való kapcsolódást: A *SzIP* szerzője gúnyos lenézéssel nyilatkozik ellenfelének a hadban, háborús ügyekben tanusított írói járatlanságáról: *az ki csak a puczkoba [a kályhasutban] nőt fel, es az ki csak az orraig lat elő, nem tud az hadakozásokat es cziudakat bezelleni, latot hallot dolgokat.* Ez vonatkozhat Francken *Doliumára* – és ezzel az 1594-es év jöhet számításba a *SzIP* megírásának lehetséges legkorábbi időpontjaként. Számot vetve azzal, hogy az iratban megjelenő szombatos hitelvek korai stádiumot tükröznek, le kell szögeznünk, hogy sokkal később sem keletkezhetett az apológia.

Az apológia szerzőjéről külsőleg adatunk nincs, belső adalékaink jóval szegényesebbek, körülhatárolatlanabbak az ellenfél alakjának megrajzolásához képest. Az író nemzetiségre talán székely, származásra köznemes vagy polgár volt. A publikáló intelligenciához tartozhatott. Az értekezés apparátusából kiderül, hogy rendelkezett humanista műveltséggel. Igaz értelmű bölcsnek, a kevesek közé tartozónak érezte magát, mint ezt pl. a bőbeszédű semmitmondás elutasítása jelzi. Az eddig ismert szombatos iratokhoz képest a szerzőnek saját kora iránti érdeklődése, koncepciózus történelem-látása tűnik fel. Megérintette a fejlődés gondolata az *ars memoriae*, tehát a tudomány vonatkozásában. Nem lehetett azonban tisztában a francia állapotokkal, mert akkor nem helyezte volna a könyvespolcán békén egymás mellé a francia „kálvinista pápa” Duplessis-Mornay és – az igaz, hogy judaizálással is, de ezen túl ateista-gyanúval (épp az Erdélyben jól ismert Possevino által is) illetett – Jean Bodin műveit.

Az RMKT XVII. századi sorozata 5. kötetében közreadott három szombatos irat közül kettő esetében nem haszontalan az összehasonlítás a szerzőség tekintetében, mivel a tárgyalt értekezéssel kapcsolatban is felmerült, ahogy az összehasonlítandókról is az a feltevése a szakirodalomnak, hogy Eössi András írhatta. A szombatos hitelvek azonosságán kívül semmi egyezést nem találván, kijelenthetjük, hogy a *SzIP* és *Az Christus Iesusnak ... orzagarol ualo rövid tanusag* különböző auctorok tollából származik.

Véleményünk szerint a *SzIP* és a Mózes bölcsességéről szóló irat szerzője sem azonos, és ez utóbbi értekezés feltehetőleg korábban is keletkezhetett, mint a *SzIP*, tudniillik minden szombatos tendenciája ellenére olyan valakire írhatta, aki még az unitárius egyház kebelébe tartozónak érezte magát. A bátorságukért magasztalt (unitárius) prédikátorokkal szemben az ortodoxokat ítéli el, míg a *SzIP* már egy kalap alá veszi az unitáriusokat, majd a zsidó hiten valókat is néven nevezi, bár

odatartozását egyrészt a monológ-forma miatt nem nyilvánítja ki, másrészt talán azért, hogy a friss szekta-névvel ne idegenítse el azokat, akiket körébe akar vonzani.

Az, hogy a Mózes igaz prófétaságát kétségbe vonó arisztotelianus érv a két iratban eltérő megfogalmazásban fordul elő, különböző szerzőkre utalhat. Ezenkívül hevenyészett stílusvizsgálat is lényeges eltéréseket fedezhet fel. A Mózes bölcsességéről szóló iratot alá-, mellérendelő hosszú mondatok, bonyolult megfogalmazások, szenvedő szerkezetek kedvelt alkalmazása jellemzi, egyes kifejezések érezhetően fordítások latinból. A *SzIP* hosszú mondatai jól áttekinthetőek, régmúltat keveset, inkább jelen időt vagy egyszerű múltat használ, egyszerű jövőt viszont a másik irattal ellentétben nem. Stílusa magyaros, tömörségre törekvő (pl. a Mózes prófétáról szóló iratban többször pellengérré állított *emberi találmány* helyett velősebben az ateisták *agyaskodását* kárhóztatja). Többször is hangot váltva, megszakítja érvelését rövid mondatokból álló csattanós szidalmakkal, megsemmisítő kérdésekkel. Nem fordít le mindent mindenáron, de talál jó magyar megfelelőeket: pl. a történelem *eredete és folyása*, egy ízben a *cursus* szó azonosítható azzal, amit a Mózesről szóló irat a *continuitas* szóval fejez ki.

Az Sído hűteen ualok ... című szombatos traktátussal több ponton mutat hasonlóságot a *SzIP*.

Mindkettő könnyedebben alkalmazza a retorikai tanulmányokat a másik két ismert értekezésnél; nagyobb ívű, tudatosabb a koncepciókifejtés; a pusztán teológusi-prédikatori érdeklődésnél szélesebb látókörre következtethetünk az értekezések olvasásakor.

Mindkét iratból mély Szentírás-ismeret világlik ki, de nem idéz a szerző nyakra-főre, hanem röviden és összefoglalva. Egy-egy száraz teológiai fejtegetést szemléletes, csattanós mondat zár le. Azonos szituációban azonos érvek fordulnak elő (Lázár gazdaga példája, háborúval kapcsolatos feladat végrehajtása).

A *SzIP* nagy apparátussal támasztja alá a Bibliával kapcsolatos tanúbizonyosságok folyamatosságát. A *Sído ...* ugyanekkor nekiveselkedéssel a folyamatosság megszakadását bizonygatja az Újszövetségre vonatkozólag. A mű fő témája a mózesi törvények felfüggesztésének kérdése; a *SzIP* ezt óvatosan elkerüli, viszont mindkét irat azonos fordulatokkal magyarázza. A folyamatosság kifejezésére mindkét mű a *folyás* szót használja.

Mindkét értekezésben a modern forrásértékelések ismeretében a szemtanú kijelentése a legautentikusabb bizonyíték. Mindkét irat felhossa a fejedelmek privilégium-leveleit „civil” jogtörténeti párhuzamként, bár a *Sído ...* már éles megkülönböztetést szögez le: *Mas azert az euangeliom hitj, ... mas most az historia fides.*

Végülis szerintünk azonos történeti látásmód pozitívja és negatívja tükröződik a különböző céloknak megfelelően. Mindemellet nem következtethetünk biztonsággal azonos szerzőre. A *Sído ...* írója többször hivatkozik egy korábbi művére, mely az Újszövetséget és Krisztus szerepét tárgyalja. Egy ilyen témájú munkára a *SzIP* harmadik személyben, szombatos iratként utal, míg (elfeledve vagy mellőzve a monológjellegét) egy Mohamedről szóló művet (melyet nem sikerült azonosítani) sajátjaként említ a szerző.

Össi András szerzőségét egyetlen megjegyzés alapján gyaníthatjuk, mely általa-

nos és moralizáló jellege miatt korántsem meggyőző: a betegség idején történő lelkiismeret-vizsgálat említése miatt.

A *SzIP* szerzője a monológ-forma szerencsés megválasztásával, a sértett Szentírás mögé rejtőzve a szektás szempontokon felül- és kívülállóságot sugalmaz, s ezt megerősíti az irat mértéktartó megszövegezése. Végig az Ótestamentumról értekezik, de – fél oldalon tárgyalva – az Újszövetség egyenrangúságát hangoztatja; chiliasta elveket csak burkoltan jelez; kiderül ugyan, hogy csak a zsidóké autentikus Szentírás-értelmezés, de fennhangon elítéli őket az (ember) Krisztus megöléséért.

Az óvatos megfogalmazása révén a radikális antitrinitáriusok számára is többé-kevésbé elfogadható, politika- és jogtörténeti párhuzamokkal illusztráló, a Szentírás megszólaltatásával a pártatlanság fikcióját kihasználó apológia szerzőjét véleményünk szerint még továbbra is keresnünk kell a századvégi, korszerűen művelt radikális értelmiségiek körében.

[11]

AZ SZENT IRAS PANAZOLKODASA

Azok ellen, kik uakmerősegből, uagi uilag zereteti miatt, auagi az emberi gonozsagnak ualami egieb okai miatt ötet meg utaltak

Elöl iaro bezed

Kezdettol fogua sok ellensegim uoltak, kik az Urat az Istent, (kinek zaua auagi igije uagiok en) nem ismertek, söt azokis az kik tuttak ki legien az az Ur, nem minyaian ertettek igazan engemet ö bezedet, de megis azok mindenestöl fogua engemet meg nem uetettek, noha tudotlansagbol en belöllem sok hamis uallasokat, ertelmeket formaltak, de az en meltosagomtol es neuemtöl engemet meg nem foztottak. Hanem ugian az Urnak az en Istenemnek zauanak tartottak ez (mai) mai napig. Tú pedig, kik Belial fiaiu kezdettetek lenni, nem zaniatok lelketeket, hanem haniot homlok eztelenül uezititek magatokat. Myert pedig hogi az Ur az en Istenem igen nagi (Ur) túrhető, akar mely sok, (akar) uagi nagi izonju bünökertis az ö igaz itiletit, az büntetesnek ideiet nem sieti, nemis halasztia hatara küuul, hanem ö nalla mindennek ideie uagion, sokat ez ielen ualo eletben ugian nem büntet meg, az halalban azert senki ertetek nem esedezik. Hanem most en im elötökbe mutatom az kigionak es az ördögnek czalardsagat; ki arra haytot bennetek, hogi engemet meg utalliatok: Vegietek iol ezetekbe, es az bünnek közepiröl terietek uizza az életnek utara; most mig údötök uagion hozza. Talam az Ur az en Istenem köniöröl raitatok, mert felett[e] igen nagi az ö Irgalmassaga, kit az meg terö alazatosoktol soha meg nem unozon, az kik gonozul nem elnek aual. Az ki pedig ugian ördögge akar lenni, annakis utat ad. Immar kezdek a' dologhoz. [Miolta]

[12] Miolta te kigio Adamot es Euat meg czaltad uala, hogi ne higgienek az en Uram zauanak, azolta az te tarsod az ördög mind azon niomon iart. Ezelöttis Epicurust tamazta ellenem. Söt meg az ualaztot nepbennis partfütessel

sokat el zakazta en töllem anyeban, hagi azokis tagattak nemely rezeket az en bizonsagtetelimben, tudni illik Sadok [!] az ő partiaiuat az fel tamadast töb rezekkel. Most immar uilag uege fele közelgetuen az údő ismeg őregbited czalardsagodat. Azert igi kezdem elő zamlalni hazugsagjdat es ellened allok az Urnak az en Istenemnek bölcseseguel.

Ha en Zent iras igaz nem uagiok, hat ugi Isten sinczen, mert mas Isten soha sem zolott, mint hagi nem uolt, hanem *hagi* csak ez egi uolt Isten, csak ez egi zolott; ha en nem ő zaua uagiok, hat egi sem zolott, mert en kúuulem nem mutathattiak zauat, en uagiok az ő zaua. Czak ez egi Isten monta azt maga felől, hagi ő teremtette ez uilagott egiedül, miolta teremtette, mind monta azolta, hagi csak ő az. Ha en ő zaua nem uagiok, hat nem monta, ugi hat nincz honnat meg túdni, hagi uagion ő, es igi az te hazugsagod zerent uagian nincz Isten. Mert az minemű Istent te az te tanituanyd es Sophistaid által hirdecz, csak azert hagi telliesseggel azt ne mondanak felölled hagi Isten tagado uagi, az felől azt mondod hagi nem erez, ide ala az a' földre nem zol, gondot sem uisel, nem bant senkit, hanem csak ueztegegben uagion, meg sem haragzik. Hald meg hazug immar mit mondok enis: Azert nem zol, hagi nema, azert nem bant, hagi nincz ereie, azert nem uisel gondot, hagi semmie nincz, azert nem haragzik meg, hagi nem erez, nem tud semmit. Mert ha Isten az a' kit mondaz, myert nem töt bizonsagot ő magarol, es hagi nem zallitot felelmet ala az földre hagi magat uraltatta uolna, es az en Istenem ellen meg mutatta ulna hagi őis uagion, auagi csak ő az Isten, mert az en Istenem csak magat tartia annak. [Soha] [13] Soha nem tudnak pedig hagi uagion, ha magat meg nem ielentette uolna, hanem hagi magat meg neuzte, meg mutatta, es en altalam ő igye által teremtestől fogua maga felől bizonsagot töt mindenkeppen, ki ellen az te nema Istened nem zolhatot, mint ki nem uolt: Hat az az Isten, az ki zolot, az ki zaua en uagiok, es az ki magat uraltatta, feltette.

De ued ezedbe, ha az ember mind eltig gondolkodot uolnais, az eghet nezte uolnais, abbol uagian nem tudhatta uolna meg, ki legien az Isten, hanem ő maga zauabol, ielenteseből tudatott az meg, es minekutanna zauabol meg tuttak ki legien, az utan ismertek az eghekből es egieb allatokbol meg hatalmat. Mert ha nem zolt uolna, nem paranczolt uolna, ha meg nem haragunnek soha, hat ugi nemis uolna. Megis azert ha en nem ő zaua uagiok, ha en igaz nem uagiok, hat uagian ninczen Isten, mert az mint mondam, mas Isten soha nem uallotta magat uilag teremtőienek, minthogi ne[m] uolt mas: Ha azert en igaz nem uagiok, ugi ez az en Istenem sem zolott, hat egi Isten sincz, mond azt, ha en igaz nem uagiok. Ha pedig Isten uagion, hat en igaz uagiok, mikor mas Isten maga felől igi uallast nem tött. Azert immar ha azt meg mutattam, hagi mas nem lehett Isten ez kúuu, es hagi ez sincz, ha nem zolott, igi tú Atheusok uattok, mihelt engemet igaznak nem hiztek. Hagi azert en Isten zaua uagiok es igaz uagiok, im meg mutatom.

Az igaz hűt csak az mely az lehetlenseget nem admittallia, ha uagion Prudentia esz az emberben, az nem egieb, hanem hagi aual iot es gonozt, igazat es hamissat discernallion. Te magadis ördög nem csak az Urat, hanem engemetis ő zauat rettegz, es igaznak tartaz, noha iot nem czelekedel. Ez uilag minden dolgot csak az emberi emlekezet által tud, es bizonyt igaznak uagi hamisnak lenni, ugi hagi mentől regib igaz emlekezet által ualamit meg bizonythat, az leg erősb.

Igi deducalliak nemzetsegeknek, birodalmoknak, meg lött dolgoknak [újdörül] [14] újdörül újdöre regtöl fogua ualo bizonios mi uoltat, uagi leuelek által, uagi közel ualo dolgot emberi bizonsag által, uagi regi dolgot historiák által. Ez minden nemzet között igaz rendtartas gianant tartatott kezdettől fogua. Mert ha ez igaz nem uolna, ugi minden Aetas csak azt approbalna, az mi ő ideieben löt, es uagion. Ha uagi eggiet azert ördög igaznak tartaz affele aetasrol aetasra maratt es emlekezetre be iöt dologban, azt mint tehed igazza, mint hiteted meg azt emberekkel külömben, hanem csak ugi *hogi* minden seculum az ő ideieröl utanna ualo seculumnak tradalta kezdettől fogua, es maig igaznak comprobaltatott emberi emlekezetre, es historiai bizonsagetel által. Soha nem talaz ennel erősb utat az igaz regi dolgoknak bizonsagara. Mert ha ezt rea nem hagiod, magadat es Sofistaidat által uered, mert en mingiart azt mondom: Soha nem uolt Aristoteles, sem az töb Sofistak nem uoltak, csak figmentum az mit felölök irnak. Igi ha imez bizonsagetelnek foliasat helien nem hagiod, semmi mas modon meg nem mutathatod, hogi uoltak, es irtak ualmit, ha kedig rea hagiod, hat igi felelek ellened:

Christusnak nemzetseget Adamtol fogua en Zent iras a seculo secúli deducalom, auagi Christustol fogua Adamra. Ha az tablan az Priuilegium leueleknek igaz uoltat admittalliak, mikor nemzetsegröl nemzetsegre az Truncusrol az ielen ualora uihetik, es mutathattiak (ez pedigh csak emberi ezköz), Menyeuel inkab az en fiainnak, uagi az en foliasomnak nemzetsegröl nemzetsegre ualo be iöuesenek, es mai ielen uoltanak igazsagat admittalni kel ep es egez elmeifü embernek, illien es illyen okokon, ued iol ezedben.

No Sofistak uadnake Sidok ez uilagon? uadnak hizem. Honnat ualok azok? ki fiaí? ki nemzeti? michoda törüent tartnak? De az christus michoda Ember uolt? myert gyűlölük az mostani Sidok? Europat [myert] [15] myert hyak christianusoknak? myert tartnak Ur Vaczoraiait? Christus halalanak emlekezetire uolte az christus uagi nem? Az Moses irasatol fogua az Apocalypsisknak uegeig uallotake uagi egi könyuet hogi ugi uagion, az mint irtak, uagi eggiet sem? Oh karhozatnak fiaí myert iartok az feieteken, es nem az talpatokon? myert (mondok) főuel ala es talpal fel? Ha Moses utan uagi mas törüent adot uolna ualaki az Sidoknak, uagi mas legislator alatt uolnanak, ezeris mazzoris feletsegeben ment uolna az törüeny töllök, uagi az a' törüeny meg ualozot uolna, mint a' poganok törüeny. Auagi ha mind egi cursusban nem maratt uolna, ualahul csak rea talaltak uolna történetből, eredetit, es eredeti utan aetasrol aetasra minden foliasat tapaztalhatokeppen, es az ő nepeben mais lathatokeppen, en bennemis Zent irasban kezdettől fogua maig minden cikkeliének az Moses mondasa zerent ualo meg maradasat, igaz uoltat, be telliesedeset nem latnatok, ha meg nem foghatnatok, *hat* {h[at]} ualamit cauillalkodhatnatok, de ualamint Moses irt engemet, ez oraig mind pontrol pontra ugi löt. Leg utolzori iegi az Sidok zamkuietese, mostani fogsaga, egi pont heia nincz, ugi löt. Christus mongia, irt Moses ő felölle, öis meg löt. Ha Moses csak magatol irt, ő tamaztottae holta utan Christusig ket ezer ezteideig minden aetasban rendről rendre az sok prophetakat, ugi hogi eggik az masikat erte? Ha nem ő tamaztotta, magoktol tamattake? Bezzeg eztelen emberek uoltak hat, ha magoktol ugi kenoztattak, ölettek magokat, nem ualami hatalomert, birodalomert, mint az uilagi fiedelmek, tamadok, hanem keieken semmi lato hazonert, uagi lato hazon keresesert. De az czudakat honnet czeleket-

tek, ha magoktól, miért Mosestől fogva mind egi niomon Istenenek kiállottak, hagi nem keresett mindenik külön külön maganak tiztesseget, holta után hagi nem hagi maganak ugi hirt neuet, hagi mindenik maganak dűzkekedet uolna uelle? Mosesis miért neuzet Istenenek es nem magaenak engemet ő törueyent? [es] [16] es miért nem irt az ő maga neue ala ha csak őue uoltam? De megis, ha csak őue uoltam, miért kellett holta után felniek az Sidoknak az Isteni? Hizem Moses nem bantotta uolna őket holta után. Myert giazolliak nemzetsegről nemzetsegre Babylloniai fogsagokat, Ierusalem romlasat, es minden földbeli raitok eset czapasokat, kiket mind azert zenuettek, hagi engemet meg nem őriztenek, meliek minden földben az Moses feniegetese zerent löttek raitok. Ki allotta meg hat az bozzut raitok? Mi dolog hagi mikor engemet meg tartottak az mint Moses hagi nekik, senki nem arhatot nekik? No egi summaban: az mint kezdetet Abrahamon, ez mai Sidokig ugi uagion, ugi löt meg az mint Moses irt engemet. Kezd el Abrahamon, ne Mosesen, nezd el Moses elöt az Abraham foliasat, nezd el oztan christusig, ued elő az christus czelekedetit, talaz egi seculumot enny üdőben, kinek minden foliasa zepen egi rendben ki nem uolna irua en bennem. Zemmelis lasd meg az Abraham maradekiban, tapasztald meg, uesd rea elmedet. Ha külön zaggatua uolnek, es hol eggik, hol masik dolog iratot uolna imit amot zelle ez uilagban, ugi lehetne affele agiaskodas felöllem. De hagi ember sem gondolni, sem irti, sem czelekedni csak eggiketis (azaz a' mi[n]t csak eggik könyben uagiokis) nem tudhatta uolna, Mert sem az termet, sem az Ratio, elme itilet soha azt fel nem erne. De hagi anye ezer eztendőtől fogva minden rendbeli uilagban eggik propheta az masikat erte, emberi emlekezetből, testi latasbolis ki nem fogiot, mais fen all az en nepem cegeresen, michoda ördög felet ualo ördög az a' ki megis ketelkedhetik felölem, hagi nem Istene uolnek? Ha magoktól tamattak uolna ki uolna oly bolond, hagi semmiert maganak halalt keresne, es zerzene keyen ő maga? De miért nem tamatt mindenkor zűntelen, most miért nem tamad? miért nem atta mindenik az ő fianak uagi barattianak azon hatalmat, az kinek akarta? [min] [17] Mind egiarant zolnak, folynak az prophetak en bennem, Christus es az Apostolok. Volte Pilatus? Volte Titus Vespasianus? Volte Herodes? Kik hoztak zelle az Sidokat? Honnet költem en Apostolok irasa? Czak három Caputotis en bennem ki löt uolna, ki uolna ez uilagon oly okos ember, ki conformalni tudott uolna? De hagi az Sidok nem zeretnek engemet Apostolok irasat, nem őket tartottak, megis mind azont bizonytom, az mit az prophetak által. Lasd eggikből az masikat, kösd egi mas után, ne ted bolonda uagi ördögge magadat Sofista, ne czald meg magadat inanis philosophiaual.

Kapczold elmedbe megis, hagi az Sidokkal ualo kötes nem Moses által kezdetett, hanem Moses által az Isten kötese teriedett az Abraham maradekira, mely kötes tetetet az elöt Abrahammal, Isakkal, Iakobbal, mely kötesben Mosesis benne zűletett. Mely miert hagi kezdetet uolt az elöt, mikor Moses ez uilagon sem uolt, mint lehetek en immar (en) csak Mosese, mikor ő azt mongia az nepnek, hagi azert hozott ki az Ur tütöket, hagi be telliesicze azt az mint az te attiaidnak meg eskütt, etc Es az a' nep suhaitot fel menyben az nagi insegben, az mely nephez regen az elöt igireti uolt Istennek, hagi ki hozza, mint Ioseph meg hatta testamentomba, hagi tetemet ki hozzak iöuendöben, mert az igiret be telliesedik. Mondom azert, hagi az a' kötes uyult meg Moses által, meliet ő előtte egi nehany ezeren tuttak a' Sidok,

hogi meg lött, es hogi ök abban az kötesben uadnak, ahöz az köteshez es az zerent löt az Moses által ualo kötes. Mert ha Moses csak ualami magatol tamatt ueletlen kötest inditott uolna, uagi törüent, mint egi Mahomet, hat ugi csak ö általa löt uolna eredeti, az nep sem hit uolna neki. De hald meg ennek uilagositasat iobban.

Hogi mais ugi tudhassa az Abraham maradek[a] [az Is] /18/ az Isten köteset, mint az eleik tuttak, emlekezetben hogi örökke meg maradhasson nallok, ezert hatta uolt Isten imez bizonsagokat en bennem, ö törüenieben: Mikor kerdik az te fiaid, etc, azaz, mikor eztendönkent az Pesant celebralod, mire ualo ez ugimond, mond ezt: Az en Attiam zolga uolt Syriaban, azaz Iacob, es üldözte ötet a' Syrus, azaz, Laban, es az en Attyamnak Istene meg mentette ötet, es uegre Aegyptusba uitte, onnat igi es igi hozot ki, etc. ez erre ualo. Czak ennek emlekezetijis, hogi az Angial meg santitotta Iacobot, ki nem uezhetet közülök, hogi azolta inat nem öttek, kit nem Moses hagiöt nekik, hanem ö csak azt iria en bennem, hogi azért nem eznek az Israel fiai azolta inat, hogi Iakobnak az farczokaban ualo inat meg zarasztotta az Angial.

No hald meg: csak az mely nap Isten ki adot engemet, meg hatta hogi azt az napot fiurul fiura bezelliek, es örök emlekezetben meg tarczak, erre innepet hagiöt, hogi eztendönkent mindenkor elő forogion az emlekezetnek meg maradasaert. Mikor Isten zolot menyből, latta Mosest a' nep akkor, az zayatis lattak, mondom lattak uolna, ha ö maga zolt uolna, mikor azt montak neki: Ne zollion az Ur mi uelünk, mert meg halunk, te zoly ugi mond mi uelünk. Nem Moses allot az tűz közepiben a' hegien, mikor azt mongia: Te hallottad az tűz közepiből zolo Istennek zauat Horebben. Mikor Testamentomot tezen, akkoris azt mongia: Nem az te attyaid hallottak csak, hanem tñ, kik ez mai napon eltek, tuggiatok, mint uala. etc. No immar azok mentek [be] Iosueual Chanaan földében, azok laktak ot fiurul fiura, azok tartottak emlekezetben, azolta az a' nemzet, uagi annak maradeka közbe nem zakatt, hanem mind azon egi neű es folias zerent uolt, nem teuedet el, mint az töb nemzetek, hanem mint cegeresen mais minden nemzet közzül ki tecik, ugi uolt mindenkor en uelem törüenyel egietembe. Eni[s] azon hatarban marattam, kiben Moses ki irt. Honnat imma[r] ezt ued ezedbe, hogi az mi nemű moddal az attiök öt uol[t] engemet, annak az modnak mindenkeppen ualo emlkezet[e] fiurul fiura egi uegben ez oraig ugi tartot, es hogi nem e[n] belölem irasbol tartnak csak Isten törüenyenek engemet, [hanem] /19/ hanem attioknak nylyuan ualo latasokbol, hallasokbol, es meg tapasztalt bizonios okokbol, es hogi nem Moses által kezdetet csak az en bennem ualo kötes, hanem az mint mondam, az elöt kezdetett, es hogi azon Isten zolt Moses által, ki az elöt az attiakkal kötest tött. Mikor igi az emlekezet soha közbe nem zakatt, el nem teuedet egi aetasbannis, az mint uolt ugi uagion, az mint uagion ugi uolt ezeknek emlekezeti az elő emberekben, es nem csak en bennem irasban, nem lehet oly ostoba el fordult elme, ki az delbeli uilagossagnal nylyuabban nem lathattia az te hazugsagodat ördög. Czak mind eddig az menynt montam, ragazza egibe, eczersmind fogia elmeiebe, igi ha ez uilag ördöge mind hazudnais előtte, de meg alhat bizonios es erös hit által benne, hogi Istene uagiök, es nem csak Mosese, kinek bizonsagat minthogi Moses elöt ualo üdöbéli uilagossaggal, ugi ö utanna minden üdöbéli bizonitással, es tapasztalható igassaggal, ratiobolis meg mutogatam, az kiben ualami emberi tulaidonsag uagion meg, hogi el nem ualtozot

mindenestől allattiaban, mint regen az kigio, az ezekből ezeben ueheti az ördögnek es Sofistainak izonyu czalardsagat. De megis touab touab menyünk az el kezdet dologban.

Azt mongiak az ördög Sofistai: Zabad uolt Mosesnek mit irt magarolis. Ha Moses zabad löt uolna magaua, az kietlenben götrelemmel nem töltötte uolna eletet, es keyen anny kent senki maganak soha nem uenne hazonnalkül, mondom, ugi hogi ez uilagon, ez eletben semmi haznat kenianak nem uötte, holta utan az hir neü test zerent, uagi uilag zerent ugi uolna öue, ha ö maga neuuel adot uolna ki engemet, mint Mahomet czelekedett, kiröl am eleget zoltam, bizonytottam. Mihelt azert nem magamtól uo uagiok en, ottan Moses tarsa nem lehetet Istennek, hogi aztis iria, az mi Istennek teczik, aztis, az mi maganak teczik. Söt *mint* hogi nem uolt sui iuris: ez uilagert sem mert uolna maga feietöl Isten neuuel ualamit irni, mert ha czelekette uolna, az ö halalato fogua, mikor Isten minden aetasban nekem ö törüeniének ör allokot tamaztot, ualamellik által ki ielentette uolna, hogi mellyk resz ne[m] öue en bennem.

[20] De hogi attól fogua mindenestől öuenek kialtatot az Isten, es christus altalis apexemet, uagi pontomat helien haggia, emberi elme emberenek semmit inmar en bennem nem tarthat. Mert az *mint* bösegesen meg mutogatam, hogi az sok prophetak, Chr[istu]s, es az Apostolok engemet Isten zauat zolta[k], meg corrigaltak uolna Mosest, ha magatol irt uolna ualamit en bennem. Oztan ugi nekikis zabad löt uolna uagi többet hozzam tenni, uagi el uenni bennem, mert az emberi törüeny ollian, hogi egi imigi erti, mas amugi, es eggik masikat meg corrigallia, mint a' Papak czelekednek az ö törüeniékkal, az mit eggik zerez, masik el ualoztathattia, többiti uagi keuesiti. De az Sofistak engemetis Isten törüeniet csak olliannak tartnak, mint az Mahometet, uagi az Lycurguset, uagi az Papaet, uagi a' görög papaet. Melyket confjrmalta meg Isten menyei zolgaltatasnak bizonsagiual csak eczeris? Nem hogi ket ezer uagi töb eztendökig zünftelen lathato tapaztalható keppen, hogi öuenek ismeri[e] mint engemet Moses törüeniet? Es mely nepet gubernalt egi kötes alat minden aetasban azolta köuetek által, mint az Sidokat mind azon egi niomban? Vagi mellik törüeny iöüendölt, mint en, fiurul fiura örökke uo kötesül, hogi annak iöüendölese minden aetasban minden pontban maig be telliesedet uolna, es menyei erő által emberi hatalom felett sokkeppen meg bizonyttatot uolna?

Haggia el ember akar melyket azoknak, ha egi nehany eztendeig tartottais az elöt, meg csak feie sem fay bele, mint emberi talalmannak el hagiaseert. De en myert hogi nem embere, hanem Istene uagiok, be hatok embernek züuebe, lelkebe. Ha iol köuet engemet, annakis erzi izit magaban, ha nem köuet, annakis horrorat igen erzi. Söt sok az ki ualamig köuet engemet, es azutan el hagi, anyera ezette kenyat, hogi uegre az götrelme miat eletet nem keuanta, hanem ö maga magat meg ölte. Nem lehet az, hogi azt az meg holt Moses czelekedne belöl az ember züueben, affele mozgast, erzekenseget oltana, ki miat az min[t] en Moses törüenie mondom, mind aldot, mind atkozot uoltat [lelki] [21] lelki ismeretiben uiseli, kedue es akarattia ellenis, ugi hogi mint ö magat meg nem tagadhattia, aztis magabol ki nem razhattia. Mert ha raita allana, örömet nem rettegne, de az ö törüenyenek bozzu alloia, az Isten, az ki nezi az züueket, nem engedi külömben, hanem az mint erdemli, uagi uadollia, uagi menti lelki ismereti. Noha sok azt a' furdalast halala

oraiaig imigi amugi el uiselheti, mint hogi az kit lat Isten, hogi nem kel teriteni, mentere haggia, mikeppen hogi ez uilagon sokat megis, nemis büntet, de azert nincz oly Atheus, ki azt nem örülne lelki ismeretiuel hala oraian, hogi bator meg tartotta uolna azt, az mit en belöllem Zent irasbol hallot, uagi oluasot, mert erzi az örök halalnak fulakiat, az kit zaiual tagadot. Nem uolte eleg, ki ő maga uallast töt rolla halala oraian, hogi ő az örök kenra megien? De hazug Sofistak myert kaczagtok es czelczaptok, nem erziteké tű ezt, hogi ha egi igaz Jambor ezutan bizonioson tudua tizezer, uagi zaz ezer eztendeig elne ezen ez ielen ualo uilagon, es ez uilagot addig egezzen egiedűl birhatnais, en iol tudom, hogi eggiteknek erette börebe nem búnek.

De czak ne löttetek uolna ez uilagra: lollehet semmi ez, am bolondoskogianak azok, tű igiatok, tanczolliatok, kaczagiatok tellies tehetsegetekkel, ualamit akartok, mindent miuelietek, mind egi a' io s' az gonoz, aze e' uilag, az ki elheti, ualameny karomlast gondolhattok ellenem, es az mi az nieluetekre iő, mindent mongiatok, Iobban iobban, megis iobban, semmit egi pontot se felietek, igi uolt, igi lezen örökke, eleget irtak, irnak, nincz uege az sok irasnak, czak a' baho nepert zertzettek a' Religiot, de a' kinek eze uagion, ellien ugi, a' mint zereti, az az ő reze, etc, zabad zabad czuifolkodni, nem gondol Isten aual semmit, nincz semmi gongia rea, nam sok ezer gonozoknak semmi gongiok nem uolt, bodogul eltek, meg ualt uolna eddig, ha ugi lenne, az mint irtak, hol a' pokol, ki tuggia azt, ki iőt meg az mas uilagrol, fel tamadas, fel tamadas, semmi nincz abba, örök elet, örök elet, etc. Bezzeg iol uagion (dolgo) dolgotok, bolond uilag, myert hitte uolt el, hogi (Is) Isten uagion, teremő eleuenitő, el ueztő, meg tarto, czak bolondoskottak eleitől fogua, soha nem uoltak [eszeseb] [22] eszeseb emberek nallatoknal, O myert nem löttetek uolt elein, hogi ideiebben meg erthette uolna ez uilag, hogi semmi Relig[io] nem kel, Az Epicurus ördőge miert hatta uolt közbe zolni azt a' giőnyörűseges ertelmet. No pedig hogi tű iutottatok arra, az kik annelkül löttek es leznek, am bolondoskogianak. Bolond uilag, myert öli meg az bűnert az embert, had elne az mig elhetne, ha Isten nem bantana, az ember myert bantia olliertis, az miuel embernek nem artana semm[it]?

Adamtol fogua minden aetasra fiurul fiura az teremtesnek, es Istennek akkori törüeniének emberekhez ua[lo] emlkezeti zallot teriedett, ugi mint oda fel azt a' rendtartasnak erős es igaz foliasat meg mutatam. Ez pedig nem oly, hogi czak egi nemzet tartotta uolna, es az többi uelekedet uolna felölle, hanem mint hogi minden nemzet ember uolt, minden ember tartotta, noha latrokis tamattak, kik baromma löttek, es az emlekezetnek seriesset ők nem uisgaltak, hanem iganelkül akaruan elni, ördőge löttek, es hogi az Adam, Seth es Noe, Sem es Abraham kezeknel forgot irasok, törüeniék nem uoltak uegre mindenűt az egh alatt, minek utanna az nep el zaporodott, nemis kellet sokaknak bölczeseg, ez miat oztan uiz özön utan az nemzetsegeknek el ozlasok utan sok nemzet irasnelkül uolt, tudomannelkül, es hogi regen czak egi nyelvű uolt, oztan az külömb külömb nyelvű ostobasagra mendegelt az emlekezeti feleitsegeben; myert hogi az attiak fiokra nem zallitottak tanitas által, az bolond attiakat mondom. Ismet köuetkezet, hogi az pogan philosophusok coniecturabol ki eggiet mondot, ki mast az uilag letele felöl, mert immar czak az Chaldaeusoknak maratt uolt az Adam es Noe törüenie, es meg löt dolgoknak igaz emlekezeti. Abbol Abraham Noe utan Istene lött, ő Isakra, ő Iakobra hatta, ugi oztan előzör Moses által uyultam, öregbültem en Isten törüenie,

azutan minden aetasban az Apostolok holtaig. De az kik haio nélkül indulnak az ar uizre, bele halnak. Tű Sofistak csak elő kapiatok az Atheus pogan autorok irasit, [kik] [23] kik meg mondam, mi okból irtak ugi magok gondolattiból, mi[n]t ha az előt ualok mind eggiket, mind masikat nem oluastak es nem hallottak uolna, mint ha oraculumból nyilatkozot uolna ki. Mi nem most tamatt az Atheismus csak, nagjeb Corifeusi voltak ez előt tű nallatoknal, es rauazbak, uagi alnokbakis voltak, azaz, meg nallatoknalis többet tuttak hazudnj es cigankodni. De az igaz ertelmű bölczek affele nyay diznonak röhögeset meg tuttak ualasztani az filemile zotol. Oluassatok az Atheusok ellen ualo Corifeusok irasitis, Lactanciust, Philippus Morneust, Ionnes Bodinust, Philot az philosophiaiban. Lassatok mit felel Iosephus Appion grammaticus(ok)nak, mely Appion zinte ugi ertet Moses felöl, mint tű. Oluassatok regi historiaikat, kiket en sem göznek mind elő zamlalni. Vallions a' philisophusokis mind Atheusok uoltake? Plato, Socrates s' töb. De bolond az a' ki meg haggia magat czalni, az ki mingiart hizen a' hamis hitetőnek, Nadzal, Vitorla, tökelletlen.

Eztis mongiak az Sofistak: Az Papasok, Lutteranusok, Caluinistak, Vnitariusok, Sido hűtön ualok mind en belölem Bibliabol tartiak religioiokat, azert ninczen egi bizonios Religio. Ezt pedig erős okoskodasnak tartiak, maga mi lehet uilagoseb bolondoskodas az ő mondasoknal. Mert ha te Sofista egi igaz dolgot proponalz az tanacz eleibe, ahol ket nemzet uagi töb uagion: Az te igaz dolgodat, uagi igazan ualo irasodat a' zazokis hamissan ertik, a' magyarokis uizza magyarazzak, ezert te rea hagiode, hoga nem igaz az te dolgod, uagi irasod? Mert sokzor uagion az, hoga affele es ehez hasonlo különbözö ertelmek tamadnak igaz dolog felöl, ugi hoga a' sokasag közzül csak igen zamoson keuesen erthetik igazzan, kik ualoba faradnak raita, es tizta zűuel tudakoznak, es kik annak az igaz dolognak sem egikeppen, sem maskeppen nem ellenkezöi, sem nem gonoz akaroi, hanem simplici animo abs[que] omni tergiuersatione csak az Igassagot keresik, ot pedig, ahol annak igazan uegere mehetnek. De ha az te Igassagodat senki meg nem erti, rea sem haggia, (hanem csak az a' ki minden origoiat circumstantiat tuggia dolgodnak, [eggi] [24] eggiet ert ueled, eggiet akar tölled, iol uegere megien), mit mondaz felölök? Nemellyk felöl azt mondod: Im ugian zaiaba ragam, meg sem erti, mert tudatlan. Nemellyk felöl pedig: Erthetne, de nem akaria. Nemellyk felöl: Restelli uagi uakmerö. Ezeket mind rea hagiold, ha igazat akarz mondani. Myert nem engeded hat meg nekem Isten irasanak azt, a' mit por ualuan csak az te irasodnakis igaz mentsegül tartaz. Mert igi noha sok hamis ertelmeket hoznak ki a' poganok en belölem zent irasbol tudatlansagok miat, de az kiknek Isten kiualtkeppen es neuzet zerent iratott engemet es meg magyarasztatot, azok egiarant es igazan ertnek engemet, tudni illik Sidok, mindenben ez egi cikkely kűuul, hoga az Iesusnak Christussagat tagagiak, ennek oka az uakmeröseg, kinek poenaiat ökis uiselik.

Könyű en belöllem Zent irasbol az igaz Religiot kitalalni, mert ha ki mindent iginkent meg nem erthetis en bennem, ercze ezt meg főkeppen, hoga tekincze el Mosestol fogua az Apostolok holtaig minden köuetek Isten zauauul azt kialtottak: Tarcz meg a paranczolatokat eppen, ezek kűuul semmit kűlsö idegen dolgot ne köuess: Ez az igaz Religio, azt hid, azt czeleked, azt iauald csak, az mit Isten hagiold es iratod en bennem, ő törüenieben. Eörökben hatta az paranczolatokat,

örökben nemis engette, hagi el mulassak az emberek, hanem ideig ő magara nező okert nemellieket neha meg töretett benne, de allandok es örökke meg tartandok az ő paranczolati. Tarcz meg, de ugi köuesd, az mint ő tanittotta az ő nepet ő moggiara, ne ugi, az mint te ioualod, uagi mint az poganok tanitnak, mint ha az sok bolond emberi ertelem el ronthatna uagi el temethetne am nekem Isten igeiének igaz értelmét: Nem enyezett el, mint a textusom meg maratt egi nepel igazán, ugi az értelmemis. Mit tud az ember (tulaidon) ő maga tulaidon gondolattiabol, mint Lutter, Clauinus, a' Papak es a' többi? Agioktol gondoltak, magiaraztak értelmet en felöllem. Moses negiuen ezendeig magiarazot engemet isten ihleseből, az töb prophetak azt a' niomot köuettek, az uolt az Pharisaiica secta, [Chrs] [25] Christus es az Apostolok magiarazattia azo[n] uolt. Ez emelkezetben maratt, zallot fiurul fiura, nemzetsegről nemzetsegre, minden prophetak által minden aetasban az nepre, mely rendnek auagi foliasnak igaz uoltat oda fel erőssen meg mutattam, hagi mint az en nepem el nem teuedett, uilagoson ki lacik mais. Vgi en Abrahamon kezdetet kötesnek minden irasa igaz magiarazattal meg marattam tiztan, eppen. Az ki ot keress [!], ahol uagiok, meg talal. De az pogan Doctorok magoktol akartak azt czinalni, az minek csak a' formaiat sem lattak. A külsőben bölczek uoltak, az lelkiben, mikor bölczelkedni akartak, csak bolondsagot irtak, es magiaraztak. Ez nekem biblianak Igassagom.

Az mi nez ream Apostolok irasara, az Sidok mind ertik es ualliak, hagi igaz ertelem az uy Testamentum az Christus uagi Messias felől, csak azt nem engedik meg, hagi az Iesus uolna az. Eökis ollian orzogat uariak es ualliak az Christusnak, az mineműt az Apostolok irnak en bennem, meliet az prophetakis ugian ugi iöuendöltek. Czak zemelie felől ketelkednek a' Sidok, miuelhagi csak anny fenyesseget sem lattak az christus orczaian, az menyé uolt az Mosesen, mert ők gonozok uoltak, csak keuelysegből keuantak az christus fenyesseget, nem ugi hagi eleteket az fenyesseghöz zabtak uolna, azert reitette (el) Isten el töllök, mert ugian nem löttek uolna ugis ioua. Az azert az ő uaksagok (nekem) nem hozot tudatlansagot nekik nekem Zent irasnak igaz magiarazattiaban, kit az elöt az prophetaktol meg tanoltak, es kiben christusis egi uolt uellek. Ezt csak azert hozam elő, hagi az felső mondasoknak ezis ne lehessen akadalia, kiről az ki meg akar uilagasodni, eleg irasok uagion az Sido hűtön ualoknak, oluassa azokat. Ezekbő meg ertheti, az ki akaria, hagi nekem Biblianak igaz uoltomat es igaz értelmemet nem rontiak el az sok fele hamis religiok.

Megis azt mongiak az Sofistak az en köuetőim ellen: No azt sem tuggiatok tú (ugimond), mikor neuztek Zent irasnak es biblianak azokat. Halliatok meg nyuegők. Mikor eczersmind hetuen nyeluen irtak uolna ki engemet [bibliat] [26] bibliat, ugi mind ez uilag meg tutta uolna, hagi Zent iras uagiok es biblia. De az ki csak a' puczokba nőt fel, es az ki csak az orraig lat elő, nem tud az hadakozasokat es cziudakat bezelleni, latot hallot dolgokat. Mig az poganoknak kezekbe nem akattam, mikor akattamis sok údó mulua, mint ki az elöt nem latott, sok hirrelis nem hallot, kesöre mehettek ők arra ostobasagok miat, mi legiek en, es mire ualo. Vegre a' meniere az ő okosságokkal fel ertek, ki imigi, ki amugi ualtig forgattak, eltek uelem, az mint tuttak.

Az uy vilagot, kit a Hispaniai kiraly talaltatott, azert hyak uynak, hagi az elöt

nem tuttak azok, az kiknel uy, noha az előttis igazan ugi uolt az, es ugian azon állapotban uolt, mint most. Azkeppen en biblia es Zent iras, ha kesön, uagi nem regen neuzeittem nekiktől annak, ugian az uoltam en az előttis a' kiknel uoltam, es az kik értettek, mire ualo uagiok. Mit art ez az en igaz uoltomnak, uagi mit zolgal az tú hazudozastokra ez az ok.

Aztis mongiatok, hagi csak a' Sidok irtak engemet, ök tartiak csak, hagi en igaz uagiok, nem irtak a' több nemzetek rollam. Ha pedig ollian nagi dolgok ugi löttek uolna, melieket en bizonytok, mint ez uilagnak tudni kellet uolna, es irtak uolna rolla az több nemzetekis. Hald meg:

Ha Adamrol, egi emberről az teremtesnek örök emlekezeti fiurul fiura Istennek minden Aetasban ualo bizonsagteteli által el teriedhetet ez uilagra, myert nem engeditek meg, hagi hat zaz ezer embernek es többnek eczersmind ualo látasa hallasa fiurul fiura Istennek bizonsagteteli által mais fen uagion az maradokokban, mint oda fel ezt az emlekezetnek erősseget, igaz ultat meg mutatam. Ha eggiket tagagiatok, nyluan az masikatis tagadnotok kel, mint mindeniket ugianis tagagiatok. Igaz kereső embernek eleg az a' mit oda fel zoltam az emlekezet[ről] ualo rendben, de megis zolok. Cziuda, hagi az orozlan természetű török, az medue modra termet Mozkua, Tatar, több effele gaz pogansag menyei löt dolgokat nem uisgaltanak, [es nem] [27] es azokrol sok historiakat nem irtanak, mert ugi tudhattak uolna meg, ha gongyiok löt uolna rea. De a' Zereczenek es kazulok fő historicusok, mint tú hagi bölcsek uattok, mikor Istent tagagiatok. Az Chaldaeusoknal nem igen uolt több nemzet, ki igazan teremtestől fogua ualo a' zent historiakat aetasrol aetasra meg tartotta uolna. Berosus Babylonicus Chaldaeus uolt, meg irta az Pharahonak tengerbe ualo uezeset az Sidok miatt. Iosephus Appion ellen eleg pogan historicusokat hoz be, kik irtak rolla. De az iras akkor keues nemzetnel uolt, mint ezt az egez uilag tartia, hagi en nallamnal ninczen regieb iras az Moses irasanal, azaz, előtte ualo irasokat semmi nemzet(nel) között nem talaltak, (noha zamoson ellenkeznek, de nem igazan). Ezert csak külső meltosaggalis nagiobnak itiltek az több irasoknal. Mikor azert en uelem egi ideif irast nem talalnak, nem cziuda, ha arrol sokan nem irtak, ha egieb iras sincz egi üdökori en uelem. De kellemes okoskodas azis, mint ha azt mondanak: Atila felöl nem irt Mahomet, azert nem uolt ugi, az mit irtak felöle. Matthias kiralyrol nem emlekeznek az Olahok histor[ia]kban, azert ne[m] uolt ugi, az mi[n]t irtak egieb nemzetek felölle. Mongiad, Mert irtak am ezekről nemelliek: Mert amozokrolis irtak am nemelliek. Az kik nem irtak eggikrölis, nem uolt semmi gongyiok rea, az fakat, köueket imattak, Iupitert, Mercuriust, egieb fő rendeket, Azzonyallatokat. Igen tuttak ök, mire ualok a' Sidok, uagiok en Zent iras uagi nem. Minden nemzet az ő nemzetenek döchöseget tradalta historiakban, nem az idegeneket. Az puztaban adot Isten ki engemet, ő törüenyet, ot hallottak engemet ő zauatt. Mi gongia uolt arra ez uilagnak, hagi en rollam irianak historiát. De ha nem eleg, az mint oda fel meg erőssitette[m] igassagomat, roncz el azt, ottan több ualazt tegyünk, de nem zoual roncz, hagi sok zot talay ellenem, mert

sermo datur cunctis, animi sapientia paucis,

hanem igaz Ratioual kel Iambornak bölczelkedni, nem kel cigankodni, mert tú nektek effele cigansagtok uagion: Mint az Apanal eleb nem lehet a' fiu, igi nap

nem [lehetett] /28/ lehetet addig, mig nem az napnak lenni kellett. De az nap negied napon teremtetett. Azert az harom nap elötte nem lehetett, mert az nap es hold zerzik es hasittyak az napot eyett. Effele cauillummal mossatok nyeluteket. Mas az Dies, mas az Sol, hatarozua uolt meg az első nap meddig tarczon, es hasitasa uolt az masodiktol. Volt uilagossaga az napnak azaz Diesnek, de nem nagi. Hanem mint az mely földnek barazdaia uagion, azis hatar, de ha nagi köuet asnak bele, az nagioeb es nyluabban ualo hatar, igi negied napon teremtetet a' Sol, ki az Dieseket az egez uilagnak fenies uilagossaggal zolgaltattia. Kettö azert a' philosophia, igaz es czalard, eggik az en köuetöime, a' masik tietek.

Igis zoltok felöllem: Az Zent Irasba ördögötis irtak, azert nem mind zent iras. Ladde lator ember, hofi igi iaczol, latorkodol, cziufolkodo, nyalas, czelczap, lator, nagi nyeluö, ördög fia, hozza, hozza, ne fely semmit, mindent mongi, ualami nieluedre iö, nem hallia Isten, nem bant senki, ne fely ne, Vay nem mert im bolonda tenned magadat, testi giönyörüsegedet zabad akaragod zerent meg foytanad, es az te zabadsagoddal ne elnel am kedued zerent, bator.

Hofi magoktol nem zoltak, nem irtak engemet az Prophetak, meg mutogatam, hanem ugi mint Isten zauat zoltak engemet. Az Isten pedig oly, ki az mint meg nem halhat, hamissat sem mondhat. Oda fel az bizonsagtetelekböl mondam, hofi Isten ö maganak neuet es düchöseget zerzett. Eggik bizonsag tetele az, hofi Gehenna uagion, örök tűz, tű eztis az többiuel egyyüt tagagiatok. Nagi dologi [!] hofi az teremtett allatoknak tömlöczök uagion, sötetsegeben tartasok uagion, kikkel kenoztattiak az latrokat, Istennek nem engeditek ezt meg, az mint fia által predikaltattia en bennem Zent irasban, hofi küuul ezen az uilag uegen Gehenna uagion, ahol nap es egh ninczen, hanem czak üres melyseg, sötetseg, ez föld zelin küuul, kiben el olthatatlan tüzet teremtet az gonozoknak, [(mint)] /29/ (mint az Ioknak Paradiczomot). Mert az mely Isten hamissat nem tud mondani, myert hofi Isten kepeben monta ez christus, nyluan ha olliát mondot uolna ki ugi nem uolna, Istenis ötet zegienben hatta uolna maradni, mert czak azt zereti az Isten, az ki hamissat nem tud mondani, az ki czak igazat mond. Nyluan ha magatol zolt uolna, es czak magatol ijezgette uolna az embereket, az mint maganak elteben igiri uolt, hofi ötet az halalbol fel tamaztia az ö attia, nyluan abbais bele maratt uolna. De hofi az ö zaua mind aze uolt, az kinek ö köuete uolt, egi pontbannis hamissat nem mondott, mert az mint magatol fel nem tamadhatot, menyben nem mehetet uolna, ugi köuetegeis magatol nem lehetett, es azutan magatol Angialt Ianoshoz nem küldhetet uolna, kitöl sokat izent pokol felöl, az mint en Zent Iras bizonytom Isten zauauál, mert ö atta az Angialt neki az köueteaggal, hofi el külgie. Az tü Coryfeusoktokis ualliak ezt: Deus non potest mori. Non potest mentiri. Hat az igaz mondo Isten zaua igaz, az kit christus az Lazar gazdaga pedaiaban ki kialtott, tü pedig hazuttok. De ha nincz pokol, myert erzik lelekben az hüttöl zakatt emberek az kenyat, es iöuendö [ueghe]tetlen götrelmenek sengeiet, myert uiselik uellek akarattik ellen, ki oltotta beleiek, ki adot lelki ismeretet arra, hofi erezsek es meg most elő lassak, es rettegtesse öket. Nam fides est rerum sperandarum cognitio quas non uident homines oculis, corde tamen certo palpare possunt. Eö magok betegitike meg magokat uelle, mint oda fel mondam, hofi nemely megis öli magatt miatta, maga ha raita allana, nyluan uelle nem hordozna, ki razna magabol. De az

ketsegeben esesnek neue, uagi ő maga az ketsegeben eses michoda ha pokol ninczen? Mikor sokakat halalok oraian erőssen biztatnak, el karhozott embereket, kik az beleiek oltott Isteni bizonságtetelből (meliet en Zent iras hirdetek), meg mongiak, hagi keső, mert ők el ueztek, mert az mire menendő, erzi a' lelke, es tuggia immar, hagi ninczen aldozat ide hatra, kiuel ki menekegiek. Eörömest hinne ő, ha raita allana, hagi nem uesz el, de az ki lelki ismeretet adott neki, az nem [fordittia] [90] fordittia uizza lelket az regi hütre, hanem az ő bizonságtetelenek erős es igaz uoltaert minden hamis biztatas ellen uallast tetet uelle, hagi el uezett, es pokolba megien, mely nem lehetne, ha csak külső tudomany es külső iras által iöt uolna be ez uilagra az pokolnak neue. Magatokbannis keressetek csak, mikor főkeppen betegek uattok, keressetek mind az ket zemetekkel csak, nyluan meg talialitok a' poklot, csak ne hazuggiatok, es hazugsaggal iohotokat ne kõnyczetek. De semmi az, zofia bezed, csak fraska dolog, fabula, rakd a' ladat rakd, tõlczek a' bort, uoniak az hegedüt, eleg penna, tenta uagion, az kinek irkalni kel, irkallion, etc. Minekokaert az emberi elme az gonozsagra testi zabadsagra hailando leuen, es miuelhagi en ez kõnynek kezdetiben mutogattam meg az en igaz uoltomnak erősseget, talam azt nemely oluaso addig nem tartia mind elmeiben, mig az tõbbit által oluassa, az tõbbinekis pedig erőssege abbol az rezből all, azert ittis ueg[e] fele züksegesnek itilem, hagi iteralliam azt a' mutogatást es õregbizemis.

Abrahamtol fogua az ő maradekiban ualo Isteni czelekedeteknek közben zakadas nélkül bennem ualo igaz es uilagos foliasat, mind pedig az en nepemben meg mutogattam, az Isteni iegieknek örök emlekezetire en bennem hagiatot bizonságinak eztendõnkent ualo rendtartasiual, kit a' nep zayból zayba nemzetseg zerent attol fogua ugi uöt es tudott, mint ma, ha en Iras *ingien* nem uolnekis: A[nn]al inkab hagi engemet Moses irasat Isten minden seculumban uyttatot az Apostolok holtokig. Mely ket Ratiot az mint ot fennis meg erőssitettem, elegnek tarthat minden Iambor. De ha ualaki ezt mondana megis: En nem Ismertem az en Apamat, kiczin uoltam mikor meg holt, uezetek neuem uagion, possessiom uagion, regi leuelem uagion rolla, az emberi emlekezet egiarant zol felöllem az leuellel. Ha bolonda nem tezem magamat el kel hinnem hagi az a' nemzet uagiok, az birodalomis az a' kit az leuel mond, es az ki ream zallot az emberi emlekezetből, [maga] [91] maga erről nem hozhatok csak ket zez eztendei bizonsagotis. Ezt nem kellenee helyen hadni? Semmit ne higgien ember, tegie bolonda magat. Hat myert hittek minden philosophusok, hagi az testnek halala utan örökke el az lelek? Es hagi eddig meg nem löt az itilet napia, myert tartiatok ugi, hagi sokat halad azert soha el nem iö, myert uattok hütötlenek. Az Sidoknak meg esküt az Isten hagi ez uilagnak negi zegeletiről özue gyüti őket, földökben be uizi, csak ez mostani zamkiuetesnekis tõb uagion immar masfel ezer eztendeienel, megis nem löttek ők eggik felölis hütötlenekke, noha sokat halad. Ez uilagi feiedelmeknek terminusoknak bizonios napiai uadnak, mikor itillienek. Myert nem engeditek meg Istennek, hagi az ő terminusaual zabados legien, es hagi mezzenek tecik, myert nem hizitek el, mikor meg monta, hagi el nem mulik? Ha csak egi igaz mondo Feiedelem sem mulattia el, az mit igir, fogad, es io zolgaiának iutalmat meg aggia, az Arulokat es Vakmeröket meg bünteti. Myert nem engeditek meg ezt az minden Vraknak Vranak? Az Sidokat bolondoknak mongiatok, czald meg ha bolond, ha bolond, myert kerz kõlczön tõlle, myert minden nemzetnel

penzesb, mikor semmi öröksege ninczen. Vagi onnat tecik meg bolondsaga, mert ha eze uolna, öis tudna zerzeni örökseget? Nem akaram az nemes embernek agiagot niom[ni], azert nem ker örökseget tölle, bolondul fel sem akar tamadni, mert lattia, hagi nem egi nemzet, sem kettő gyűlöli, hanem minden nemzet egh alat az Religioert, es nem akaria, hagi az tū hazugsagtok igazza legien, mert ugi bolondokka lennenek. Lattiak, mint ueztegetik a' bolond poganok egimast az sok zur zauar miatt. Oztan sok experientialbol meg tanoltak immar az bekeseget türesnek haznat, hagi az Vrtol Istenektől el uarniok, mert eginahany zazzor experialtak elein, hagi el hattak az Urat es Mosest; ualamint Moses monta uolt nekik en bennem ö törueieben, hagi iarnak Isten miatt, mind ugi iartak, es mikor immar torkig el töltek az sok experientiaual, kiknek mind zaiokban az izi, es feiekben, züüökben az emlekezeti, azert tartiak semminek inkab a' halalt, [hagi] [32] hagi nem mint mind ez uilagi götrelmeket megis touab öregbiczek, lelkeketis el uezessek, mikor mind feieken tölt nemzetsegről nemzetsegre az Moses atka ki en bennem uagion, ez az erősség a' kiből meg tanoltak bizonioson, mint ha latnak az Istent, hagi nem Mosese uoltam en csak, hanem Istene, a' mely Isten zünetet nem hagiot nekik, hanem minden pontban az mint Moses irt engemet, a' czelekedet uellek. Nem baho modra hittek el, mint az törökök az Mahomet hazugsagat. Azert nem mernek el hadni, azert nem mernek poganna lenni, mert ugi talalnanak örökseget, mint tū czelczapással, alnoksaggal, baluany imadással, sok fele latorsagnak köueteseuel, paraznasaggal etc. Ez mellett Mosestől fogua (...) minden fele hamis Religio ellen, sofistak ellen, az Isten öket az profetak altal en bennem Moses törueieben erős köfallal, Isteni ratiokkal, bölcseseggel meg környekezte, ugi hagi az mely Ratiot tū Moses ellen erősnek tartotok, azt egi giermekis laptá iaczasnak tartia, mert tū az regi Sofistaknak csak a' kölykei uattok, az Apaitok uoltak a' bakok, ha azok el nem ronthattak az en bennem ualo hütöt, es ez uilaggal uizza nem hitethettek, hanem ez előttis, mint most csak ualami zamos latrokat uonhattak melleiek, tū, kiknek csak dühössegből foly az nyalatok, inkab nem, mert csak marczonak uattok, es az üdüözülendő Iamboroknak semmit nem arthatok. Ez elöt sem uoltatok tū hyuek, hanem csak kepmutatok es czelczapok, mert ha alhatatos emberek löttetek uolna, nem hagi illyen nagi dologban, kit teremtestől fogua egez uilagnak nagiob reze minden üdőben igaznak tartott, haniot homlok minden tudakozasnelkül itiletnelkül, bolondul, egi uagi ket czelczapo latornak es minden tökelletlenek felet ualo tökelletlenek czelczapasara az ar uizben nem ugrottatok uolna, mert az ki giermeksegetől fogua tökelletlen uolt, [semmit] [33] semmit ez uilagi io hirrel, neuel, tiztesseggel, emberseggel nem gondolt, meg ismerhettetek uolna, hagi nyuan ördög lelke uagion abban, es ezesseggel akar csak függeztettetek uolna fel elmeteket io es elegendő uisgalasra, minekutanna ketelkedesben estetek en felölem Zent Iras felől. Nam semmel fassa citra sufficientem et uere probabilem rationem non est constantis recantare, sed leuis et inconstantis. Et, Qui cito credit, cito decipitur idem. Ismernek miniaian az en köuetöim bennetek, Mesterteketis intus et in cute. Vgian minyaian affele uitorla, nadzal, habahurya czelczapo természetüek uattok, es uoltatok eleitől fogua, noha az itiletnelkül ualo embereknél ualami fauorotok uolt, de giermek emberek uattok. Aztis tuggiak, hagi csak ualami bor felet ualo nieuegessel, es Cimbalom modra pengő hazugsag utan niakatok zakattaba sietue indultatok. Ezokaert megis kerlek,

hogi iozanoggiatok meg, es io reggel most ideien serkenietek fel, zakagiatok el az ördögtől, az ki meg kötöze bennetek, Vegietek tudakozásra magatokat, igen hamar meg ismeritek izoniu bolondsagtokat, talam az Ur Istent meg engeztelhetitek, es meg üduözülhettek. Ha pedig ki ördögi uakmerőseben meg altalkodot, előtte az utt, ahoua indult.

[Más kézzel:]

Dütseőseben lako szent igaz Isten, uezerely minket az te szent teöruenyednek vthayban, hog' naponkent giarapodhassunk, feg'hetetlensegb[en] elhessünk az te szent neuednek ditseretire es az mü lelkünknek üdueőssegere. Amen.

